

Veranderingen in cognitieve vertekeningen (denkfouten) en psychosociale problemen bij Reboundjongeren in Den Haag.

Universiteit Leiden

Student: Mikki Wassenaar

Begeleider: mw. Begüm Coşkun, MSc

Datum: 19 september 2011

Woord vooraf

Voor u ligt het afsluitende stuk van mijn Master Education and Child Studies (Orthopedagogiek) aan de Universiteit Leiden. Vanaf 4 november 2010 tot en met 19 september 2011 ben ik bezig geweest aan mijn Masterproject getiteld 'Veranderingen in cognitieve vertekeningen (denkfouten) en psychosociale problemen bij Reboundjongeren in Den Haag'.

Alvorens u veel leesplezier te wensen, wil ik iedereen bedanken die mij heeft geholpen en gesteund bij het gehele proces. In het bijzonder wil ik Begüm Coşkun noemen, die gedurende mijn traject zowel een luisterend oor heeft geboden als advies heeft gegeven. Ze wist me altijd weer te motiveren om verder te gaan als ik het zelf even niet meer zag zitten en heeft de bijzondere gave om de hoeveelheid werk die nog moet gebeuren op te delen in kleinere stukken, waardoor je weer het idee hebt dat je het weer aan kan.

Mijn onderzoek was een langdurig en soms traag proces, dat zowel een zekere mate van voldoening opleverde als er weer een sectie af was, als geïrriteerde momenten omdat er iets niet loopt zoals je zou willen of gewoon langer duurt dan je dacht. Desondanks heb ik genoten van het doen van het onderzoek en ben ik tevreden met het (verrassende) eindresultaat, dat nu voor u ligt. Ik wens u veel leesplezier!

Mikki Wassenaar,

September 2011, Leiden/Alphen aan den Rijn

Abstract

Den Haag heeft vier Reboundvoorzieningen voor leerlingen met gedragsproblemen. Deze pilotstudie onderzoekt of de individuele leerlingfactoren 'risico op psychosociale problemen' en 'denkfouten' veranderen tijdens plaatsing in een Rebound. EQUIP wordt als programma voor gedragsverandering gebruikt. Van december 2010 t/m juni 2011 namen 37 leerlingen van 12-17 jaar deel aan een voor- en nameting ($M=14.40$, $SD=1.17$). Zij beantwoordden de Sterke-Kanten-en-Moeilijkheden Vragenlijst (SDQ) en de Hoe-Ik-Denk Vragenlijst (HID). De SDQ bleek niet voldoende betrouwbaar en vereist nader onderzoek. De HID was wel voldoende betrouwbaar en toonde aan dat alle denkfouten (egocentrisme, $t(34)=-2.881$, $p=.007$; schuld bij anderen leggen, $t(34)=-3.279$, $p=.002$; goedpraten/verkeerd benoemen, $t(34)=-2.167$, $p=.037$; uitgaan van het ergste, $t(34)=-3.803$, $p=.001$) significant verminderd zijn. De gevonden verschillen in de gemiddelden zijn minimaal, maar veelbelovend.

De start van het jaar 2011 staat in Nederland in het teken van bezuinigingen. Het kabinet wil 300 miljoen euro bezuinigen op het onderwijs. Deze bezuinigingen zullen plaatsvinden in alle lagen van het onderwijs, van basisschool tot universiteit. Zo zal de leerlinggebonden financiering aangepast worden, maar ook de studiefinanciering voor studenten in het hoger onderwijs (Zijlstra, 2011). De bezuinigingen zullen ook het voortgezet onderwijs en de daarbij behorende voorzieningen treffen (Van Bijsterveldt-Vliegthart, 2011). Eén van die voorzieningen in het voortgezet onderwijs is de Rebound. Van Yperen (2009) geeft juist aan dat het budget voor de Rebounds in 2006 (19,3 miljoen) 33% gestegen is ten opzichte van dat in 2005 (14,4 miljoen). De Rebounds vangen leerlingen op die gedragsproblemen hebben en die de veiligheid op school in gevaar brengen (Inspectietoezicht, 2008).

Het verblijf in een Rebound is tijdelijk, ongeveer drie tot vier maanden (Holter & Bruinsma, 2010; Inspectietoezicht, 2008). Er wordt verondersteld dat een traject van drie

maanden voldoende is om de gewenste effecten te bereiken, namelijk dat de leerlingen terugkeren in het voorgezet onderwijs en hun schoolloopbaan succesvol afronden. Het idee voor de Rebounds is in 2004 ontstaan en in 2005 zijn de eerste Rebounds opgericht en gestart. De samenwerkingsverbanden voortgezet onderwijs zijn verantwoordelijk voor het oprichten en in stand houden van de Rebounds, zij krijgen financiering hiervoor (Inspectietoezicht, 2008).

In het samenwerkingsverband Zuid-Holland West bevinden zich vier Rebounds die vanaf nu 'Rebounds Den Haag' genoemd zullen worden. Het verblijf van een leerling in één van deze Rebounds duurt maximaal 13 weken en bij voorkeur minimaal 6 weken. Tijdens het verblijf wordt er zowel gewerkt aan de voortgang van het onderwijsprogramma als aan het gedrag van de leerling. Het uiteindelijke doel is dat de leerling terugkeert naar de eigen klas. Om dit doel en de gewenste gedragsverandering van de leerling te bereiken worden ouders en school betrokken bij het verblijf. In ieder geval is er wekelijks contact over de voortgang. Om te worden geplaatst in een Rebound moet er aan drie criteria worden voldaan.

Samenwerkingsverband Zuid-Holland West (2011), p.1:

1. De leerling vertoont meer dan incidenteel grensoverschrijdend gedrag.
2. Het gebruikelijke repertoire correcties (mentor, afdelingsleider, ouders op school, schorsing) is niet meer toereikend.
3. Het ZAT (Zorg Advies Team) vindt correctie via het Reboundprogramma gewenst.

Tijdens het verblijf blijft de leerling ingeschreven op de school van herkomst. De scholen zijn verantwoordelijk voor het leveren van de lesstof en toetsen voor de leerling. In principe keert de leerling terug naar de eigen school. Mocht blijken dat dit niet mogelijk of wenselijk is, dan wordt er onder de verantwoordelijkheid van de school van herkomst gezocht naar een nieuwe school voor de leerling. Bij de Rebounds in Den Haag volgt de leerling in principe vier dagen in de week het Reboundprogramma. Zodra het mogelijk is zal de leerling één dag in de week naar school gaan. Aan het einde van het verblijf zal dit gefaseerd aangepast worden, totdat de leerling weer vijf dagen in zijn of haar eigen klas zit. Zodra een

leerling start bij een Rebound wordt er direct een plan van aanpak opgesteld met leerdoelen. Deze staan centraal tijdens het verblijf van de leerling. De leerling zal in elk geval wekelijks individuele gesprekken voeren met zijn of haar begeleider en heeft daarnaast de mogelijkheid deel te nemen aan trainingen of activiteiten waardoor het inzicht in zijn of haar eigen gedrag wordt vergroot (Samenwerkingsverband Zuid-Holland West, 2011).

Om aangemeld te worden bij een Rebound moet er dus sprake zijn van ernstig grensoverschrijdend gedrag, waarbij het logisch is te veronderstellen dat er een risico is op *psychosociale problemen*. Psychosociale problemen kunnen zowel internaliserend als externaliserend van aard zijn. Iets specifiekere vallen psychosociale problemen onder te verdelen in gedragsproblemen, problemen met hyperactiviteit/aandachttekort, emotionele problemen en problemen met leeftijdsgenoten.

Als er sprake is van (meerdere) problemen, zal dit gevolgen hebben voor de voortzetting van het leertraject van de leerling na Rebound. Uiteraard is het dan nodig om te weten of er een risico is op psychosociale problemen bij de Reboundleerlingen en of dit risico is afgenomen na plaatsing in de Rebound. Dit zal één van de vragen in het huidige onderzoek zijn.

Al eerder is genoemd dat er verschillende trainingen zijn waaraan een leerling in de Rebound deel kan nemen. Eén van de trainingen waar de Rebounds in Den Haag gebruik van maken is Equip. Equip heeft tot doel jongeren met antisociaal gedrag, delinquent gedrag, of beide, verantwoordelijkheid te leren nemen voor hun eigen denken en handelen (Equip Nederland, 2011b). Equip is een multicomponenten programma, dat wil zeggen dat het inzet op meerdere aspecten. De achterliggende gedachte is dat in een negatieve groeps cultuur antisociaal en delinquent gedrag geaccepteerd wordt. Dit gedrag wordt bovendien bevorderd door denkfouten en gebrekkige sociale vaardigheden. De morele ontwikkeling van deze jongeren loopt vaak achter, waardoor zij geen rekening houden met de gevolgen van hun

gedrag voor anderen (Equip Nederland, 2011c). Equip gaat uit van vier soorten *denkfouten*: egocentrisme, anderen de schuld geven, goedpraten/verkeerd benoemen en uitgaan van het ergste (Equip Nederland, 2011a). Egocentrisme is de primaire denkfout die bepaald wangedrag kan oproepen. De overige drie zijn secundaire denkfouten. De secundaire denkfouten zijn nodig om het zelfbeeld te beschermen, dat aangetast kan worden door het wangedrag dat door de primaire denkfout is opgeroepen (Gibbs, 2003; Nas, Brugman & Koops, 2005). Equip gaat nader in op deze denkfouten bij jongeren die antisociaal of delinquent gedrag vertonen en beoogt ze te verminderen. Equip is een groepstraining die bestaat uit vier verschillende soorten bijeenkomsten: omgaan met kwaadheid, sociale vaardigheden, morele keuzes en wederzijdse hulpbijeenkomsten. Door deze verschillende soorten bijeenkomsten krijgen jongeren het ‘gereedschap’ aangereikt om elkaar en zichzelf te kunnen helpen (Equip Nederland, 2011a).

Een denkfout is dus een manier van denken die leidt tot ongewenst gedrag. Het Equip programma is gebaseerd op een aantal verschillende theorieën (Equip Nederland 2011c). Allereerst wordt er bij het programma gebruik gemaakt van de cognitieve gedragstherapie, waarbij jongeren bewust gemaakt worden welke denkfouten zij maken. Vervolgens wordt er een manier gezocht om de verkeerde gedachten om te zetten in helpende gedachten en op een adequate manier te kunnen reageren. De sociale informatieverwerkingstheorie onderscheidt zes stappen van informatieverwerking. Onderzoek heeft aangetoond dat deze stappen bij mensen met gedragsstoornissen afwijkend verlopen vergeleken met mensen zonder gedragsstoornissen (Crick & Dodge, 1994; Dodge, Lochman, Harnish, Bates & Pettit, 1997). Equip richt zich dan ook op beter laten verlopen van deze stappen in de informatieverwerking. Voor het morele gedeelte van Equip wordt gebruik gemaakt van de theorie van Kohlberg, met de aanpassingen van Gibbs (Equip Nederlands, 2011c). Gibbs (2003) stelt dat een overgang van stadium 1 of 2 naar 3 of 4 voldoende is. In stadium 1 en 2 is er sprake van een

egocentrische, instrumentele, onvolwassen moraliteit. In stadium 3 en 4 is er een moraliteit die volwassen en gebalanceerd is. Deze moraliteit is gebaseerd op wederkerigheid, geweten en maatschappelijke afspraken. Bij een normale ontwikkeling vindt de overgang van stadium 1 en 2 naar stadium 3 of 4 plaats in de adolescentie, maar deze kan versneld of gehinderd worden door veel factoren. Menard en Huizinga (1994) vonden in hun onderzoek dat een positievere houding ten opzichte van delinquent gedrag gemakkelijk leidt tot het in aanraking komen met delinquente leeftijdsgenoten en het laten zien van delinquent gedrag. Als jongeren dan eenmaal de drempel over zijn staan zij vaak nog positiever tegenover delinquent gedrag. De *Positive Peer Culture* (PPC) is de laatste theorie waarvan Equip gebruik maakt. Jongeren die antisociaal gedrag laten zien, maken vaak deel uit van een negatieve jeugdcultuur. PPC gaat ervan uit dat het helpen van anderen om positief te veranderen, ook leidt tot positieve veranderingen bij het helpende individu zelf. Handwerk, Field en Friman (2000) concludeerden dat PPC antisociaal en delinquent gedrag kan verminderen, maar Kapp (2000) hield interviews onder voormalige cliënten die met PPC behandeld waren en deze cliënten waren overwegend negatief over de behandeling. Mogelijk maakt het uit op welke manier PPC wordt ingezet.

Bovengenoemde theorieën worden door Equip met elkaar in verband gebracht (Equip Nederland, 2011c). Het programma heeft dan de achterliggende gedachte dat antisociaal en delinquent gedrag van jongeren meestal plaatsvindt vanuit een negatieve groepscultuur. Door denkfouten en gebrekkige sociale vaardigheden wordt het gedrag vervolgens geaccepteerd en bevorderd. Een achterstand in de morele ontwikkeling draagt ertoe bij dat het moeilijk wordt voor jongeren om zich in te leven in de gevolgen van het gedrag voor zichzelf en anderen. Al deze factoren worden bij Equip als beïnvloedbaar beschouwd en worden daarom aangepakt tijdens de training die als doel heeft antisociaal en delinquent gedrag te verminderen.

Leeman, Gibbs en Fuller deden in 1993 onderzoek naar de effecten van een vroege versie van Equip in een middelzwaar bewaakte jeugdgevangenis in Amerika. De verschillen tussen de experimentele (Equip) groep en de controle groep waren significant. Al tijdens het verblijf in de jeugdgevangenis werden deze verschillen waargenomen. Zes maanden later bleek het recidivepercentage in de Equipgroep 15%, en dat van de controlegroep 29.7%. Na twaalf maanden bleek het recidivepercentage van de controlegroep 40.5% en dat van de Equipgroep ongeveer een derde hiervan (Leeman, Gibbs & Fuller, 1993; Nas, Brugman & Koops, 2005). De onderzoekers concluderen dat het behandelresultaat stabiel is en behandeling het recidiverisico vermindert. De sociale vaardigheden van de Equipgroep waren significant verbeterd ten opzichte van die van de controlegroep, maar het moreel denken en oordelen laat geen significante verschillen zien. Een jaar later blijken er wel verschillen te zijn in het moreel denken en oordelen vergeleken met de start van het programma.

Nas, Brugman en Koops (2005) deden onderzoek naar Equip in Nederlandse zwaarbewaakte jeugdgevangnissen. De denkfouten van de Equipgroep waren significant verminderd ten opzichte van de controlegroep. Er werd een verband gevonden tussen sociale wenselijkheid en denkfouten en sociale vaardigheden, maar de verschillen tussen de groepen blijven bestaan als gecontroleerd wordt voor sociale wenselijkheid. De significante verschillen zijn gevonden voor denkfouten bij liegen en stelen, maar niet voor denkfouten bij oppositioneel-opstandig gedrag en fysieke agressie. Er werden geen verschillen gevonden tussen de Equipgroep en de controlegroep in sociale vaardigheden, sociale informatieverwerking en moreel denken en oordelen.

Duidelijk mag wezen dat er nog veel onzekerheden zijn over de effecten van plaatsing in een Rebound. Is er een positief effect, dan rijst dat de vraag of de bezuinigingen in deze sector wel terecht zijn. Is er geen of een negatief effect, dan zijn de bezuinigingen terecht en

kunnen de Rebounds misschien wel afgeschaft worden. Het huidige onderzoek is een kleinschalige pilotstudie die beoogt meer duidelijkheden hierover te geven.

Ook in wetenschappelijk opzicht is het huidige onderzoek van toegevoegde waarde. In de Verenigde Staten is het effect van Equip herhaaldelijk aangetoond, maar in Nederland (nog) niet. De eerste Nederlandse onderzoeken trekken voorzichtigere conclusies. Dit onderzoek hoopt een bijdrage te kunnen leveren in de beeldvorming over Equip.

De hoofdvraag in het huidige onderzoek is: *“Zijn er individuele leerlingfactoren die veranderen tijdens plaatsing in een Rebound in Den Haag?”*. De hoofdvraag zal beantwoord worden met behulp van de volgende subvragen: *“Is het risico op psychosociale problemen bij de leerlingen veranderd na plaatsing in een Rebound?”* en *“Zijn de denkfouten van de leerlingen veranderd na plaatsing in een Rebound?”* Er wordt verwacht dat zowel het risico op psychosociale problemen als het aantal denkfouten verminderd is aan het eind van de plaatsing.

Methode

Steekproef

De steekproef bestaat uit 37 leerlingen van 4 Reboundlocaties in Den Haag, waarvan 23 (62%) jongens en 14 (38%) meisjes. De leeftijd ligt tussen de 12 en 17 jaar, met een gemiddelde van 14.40 jaar ($SD = 1.17$). Eén van deze leerlingen zit op Havo, Vwo, Atheneum of Gymnasium, de overige 36 leerlingen zitten allemaal op het VMBO waarvan 27% ($N = 10$) de basisberoepsgerichte leerweg volgt, 35% ($N = 13$) de kaderberoepsgerichte leerweg volgt en 30% ($N = 11$) de gemengde leerwegen volgt. Van de gehele steekproef is 11% ($N = 4$) autochtoon en 89% ($N = 33$) allochtoon, volgens de definitie van het Centraal Bureau van de Statistiek (CBS, 2011). Volgens deze definitie is een allochtoon iemand waarvan ten minste één van beide ouders in het buitenland geboren is. Tot slot zijn er geen leerlingen afkomstig

van de locatie 'compact', 21 van de locatie 'centrum', 4 van de locatie 'Rijswijk' en 7 van de locatie 'zuidwest' in Den Haag. Van 5 leerlingen is onbekend op welke locatie zij hebben gezeten.

Instrumenten

Voor het huidige onderzoek is gebruik gemaakt van een basisvragenlijst om informatie te verkrijgen over de achtergrond van de leerlingen. Hierbij valt te denken aan leeftijd, type school en leerweg, etnische achtergrond van de leerling en zijn/haar ouders en vragen over de SES van het gezin. Daarnaast is gebruik gemaakt van de "Sterke Kanten en Moeilijkheden: Vragenlijst voor Jongeren", een Nederlandse vertaling van de Strength and Difficulties Questionnaire (SDQ) van Goodman, Meltzer en Bailey (1998) en de "Hoe-Ik-Denk vragenlijst", een vertaling van de How-I-Think Questionnaire van Gibbs, Barriga en Potter (2001).

Van de "Sterke Kanten en Moeilijkheden vragenlijst" (vanaf hier SDQ genoemd) bestaat een versie die ingevuld wordt door ouders, een versie die ingevuld wordt door de leerkracht en een versie die door de jongere zelf wordt ingevuld. Voor het huidige onderzoek is alleen de jongerenversie gebruikt. Deze versie bestaat uit 25 vragen, geformuleerd als stellingen. Voorbeelden van vragen zijn: "Ik word erg boos en ben vaak driftig" en "Ik bied vaak anderen aan hen te helpen (ouders, leerkrachten, kinderen)." Deze vragen kunnen beantwoord worden met "niet waar", "een beetje waar" en "zeker waar". Daarnaast is er nog een zogenaamde impactschaal die bestaat uit 5 vragen waarmee een schatting wordt gemaakt van de ernst van de moeilijkheden die de jongere ervaart. De 25 vragen zijn te verdelen over 5 schalen: hyperactiviteit/aandachttekort, emotionele problemen, gedragsproblemen, problemen met leeftijdsgenoten en pro sociaal gedrag. Onderzoek heeft aangetoond dat de SDQ in een klinische steekproef op accurate wijze psychiatrische diagnoses kan voorspellen. De SDQ geeft meer problemen aan dan er uiteindelijk door een clinicus worden gediagnosticeerd, maar

meestal niet minder. De SDQ heeft dus een signaleringsfunctie (Goodman, Renfrew & Mullick, 2000). Van Widenfelt, Goedhart, Treffers en Goodman (2003) hebben de Nederlandse vertaling van de SDQ onderzocht en vinden vergelijkbare resultaten voor de bruikbaarheid van het instrument als in Finland, Zweden, Engeland en Duitsland gevonden zijn voor de SDQ. Tevens toonden zij de *concurrent* validiteit aan van de SDQ, vergeleken met de ASEBA-vragenlijsten. Cronbach's alpha van de SDQ varieert in de huidige studie van $\alpha = .02$ tot $\alpha = .38$ voor de schalen problemen met leeftijdsgenoten, de impactschaal, emotionele problemen, totale probleemscore en gedragsproblemen. Voor de schaal die hyperactiviteit/aandachttekort meet en de schaal die prosociaal gedrag meet is Cronbach's alpha respectievelijk $\alpha = .86$ en $\alpha = .70$. Op deze opvallende alpha's wordt nog teruggekomen.

De "Hoe-Ik-Denk vragenlijst" (vanaf hier HID genoemd) is in Nederland ontwikkeld en onderzocht door Nas, Brugman en Koops (2005; 2008). De vragenlijst bestaat uit 54 vragen, geformuleerd als stellingen, waarvan 39 vragen te verdelen zijn over vier denkfouten: egocentrisme, de schuld bij anderen leggen, goedpraten/verkeerd benoemen en uitgaan van het ergste. Ook ontstaan er vier gedragsschalen met behulp van deze 39 vragen: fysieke agressie, oppositioneel-opstandig, liegen en stelen. Deze gedragsschalen worden in het huidige onderzoek niet gebruikt. Er zijn 8 abnormale responsvragen die screenen op verdacht antwoordgedrag en de overige 7 vragen zijn positieve geformuleerde items om de 39 hoofdvragen te camoufleren. Voorbeelden van vragen zijn: "Het heeft geen zin om te proberen buiten gevechten te blijven" en "Je kan net zo goed stelen. Als jij niet steelt, doet een ander het wel." Op alle vragen kan een antwoord gekozen worden uit "erg mee eens", "mee eens", "een beetje mee eens", "een beetje mee oneens", "oneens" en "erg oneens". De betrouwbaarheid en de convergente en divergente validiteit van de HID in Nederland is aangetoond door Nas, Brugman en Koops (2008). Cronbach's alpha van de HID varieert in de huidige studie van $\alpha = .64$ tot $\alpha = .74$ voor de schalen van de denkfouten.

Procedure

De huidige steekproef omvat alle leerlingen van de Rebounds in Den Haag, die zijn ingestroomd en weer uitgestroomd in de periode december 2010 tot en met juni 2011. Bij aanvang van hun plaatsing zijn de vragenlijsten afgenomen, dit wordt de voormeting genoemd. Vlak voordat de leerlingen weer uitstroonden naar het reguliere onderwijs of binnen twee weken na de uitstroom, zijn de vragenlijsten nogmaals afgenomen voor de nameting. Tijdens het onderzoek zijn er leerlingen uitgevallen doordat zij verwijderd werden van de Rebound, zijn doorgeplaatst naar Knooppunt (een andere voorziening) of door verhuizing. Het is onduidelijk om hoeveel leerlingen het gaat. Van 53 leerlingen is er wel een voormeting, maar in juli 2011 nog geen nameting. Deze leerlingen zijn niet meegenomen in het huidige onderzoek. De vragenlijsten zijn afgenomen door een onderzoeker van de Universiteit Leiden of door de leerkrachten van de Rebounds. De anonimiteit van de leerlingen zal worden gewaarborgd. De Rebounds zullen de resultaten van het onderzoek toegestuurd krijgen.

Resultaten

Data inspectie

Van een aantal leerlingen is op het moment dat het schooljaar 2010-2011 eindigt, nog geen nameting. Deze leerlingen worden niet meegenomen in de analyses. Er zijn 37 leerlingen met een nameting. De analyses worden over deze 37 leerlingen uitgevoerd. Leerlingen met missende waarden op een schaal worden bij de analyses van de betreffende schaal niet meegenomen. Doordat een aantal schalen van de SDQ niet betrouwbaar is gebleken, zullen van de SDQ alleen de schalen hyperactiviteit/aandachttekort en pro sociaal gedrag gebruikt worden. Deze twee schalen zijn wel betrouwbaar. Van de HID zijn alle schalen betrouwbaar gebleken en zullen ook alle schalen gebruikt worden. De normaliteit van de verdelingen van

de variabelen op de SDQ en de HID is bekeken. Tabel 1 en 2 laten de gestandaardiseerde scheefheid en gepiektheid zien. Geen van de schalen van de SDQ en de HID is erg scheef of gepiekt.

Tabel 1. Gestandaardiseerde scheefheid en gepiektheid van de SDQ-schalen.

Variabele	<i>N</i>	Gestandaardiseerde scheefheid	Gestandaardiseerde gepiektheid
<i>Voormeting</i>			
Hyperactiviteit/aandachttekort	37	0.959	-0.692
Prosociaal gedrag	37	-1.490	-0.564
<i>Nameting</i>			
Hyperactiviteit / aandachttekort	37	2.224	0.538
Prosociaal gedrag	37	-1.121	-1.411

Tabel 2. Gestandaardiseerde scheefheid en gepiektheid van de HID-schalen.

Variabele	<i>N</i>	Gestandaardiseerde scheefheid	Gestandaardiseerde gepiektheid
<i>Voormeting</i>			
Egocentrisme	36	0.305	-1.355
Schuld bij anderen leggen	36	1.178	-0.484
Goedpraten/verkeerd benoemen	36	-0.870	-0.320
Uitgaan van het ergste	36	0.628	-0.112
Abnormale respons	36	1.842	-0.073
Positieve opvullers	36	2.270	0.007
<i>Nameting</i>			
Egocentrisme	36	-0.046	-0.633
Schuld bij anderen leggen	36	-1.216	-0.509
Goedpraten/verkeerd benoemen	36	-1.081	-0.763
Uitgaan van het ergste	36	-1.061	1.055
Abnormale respons	36	1.944	0.171
Positieve opvullers	36	2.601	1.066

In de steekproef zitten 2 leerlingen met een extreem hoge of lage waarde op één van de schalen. Eén leerling heeft een extreme hoge waarde op de SDQ-schaal die hyperactiviteit/aandachttekort meet bij de nameting en één leerling heeft een extreem lage waarde op de HID-schaal 'uitgaan van het ergste' bij de nameting. Er zijn geen uitbijters. Omdat uitbijters en extreme waarden in deze steekproef juist van belang kunnen zijn, zullen ze niet verwijderd worden. De steekproef komt uit een hele specifieke populatie, namelijk leerlingen die dusdanige problemen hebben dat ze op een Rebound worden geplaatst. Uitbijters en extreme waarden zijn daarom juist interessant, maar kunnen de resultaten wel beïnvloeden. Om deze reden worden de analyses tweemaal uitgevoerd, zowel met als zonder de uitbijters en extreme waarden. Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is van parametrische toetsen gebruik gemaakt, omdat de steekproef voldoet aan de voorwaarden van de parametrische toetsen.

Analyses

De eerste subvraag van het huidige onderzoek is: *Is het risico op psychosociale problemen bij de leerlingen veranderd na plaatsing in een Rebound?* Dit zou gemeten worden met de SDQ. Doordat de meeste schalen van de SDQ niet betrouwbaar zijn gebleken bij deze doelgroep, kan er alleen iets gezegd worden over het risico op een psychosociaal probleem in hyperactiviteit/aandachttekort. Hiervoor is gebruik gemaakt van een gepaarde *t*-toets. Er blijkt bij de 37 leerlingen geen verschil te zijn tussen het risico op hyperactiviteit/aandachttekort bij aanvang van de plaatsing ($M = 8.49, SE = 0.43$) en na afloop van de plaatsing ($M = 8.86, SE = 0.41$), $t(36) = -1.096, p > .28$. De leerling die een extreem hoge waarde heeft op de nameting oefent geen invloed uit op dit resultaat.

De tweede subvraag in het huidige onderzoek is: *Zijn de denkfouten van de leerlingen veranderd na plaatsing in een Rebound?* De denkfouten van de leerlingen zijn gemeten met de HID. Deze is betrouwbaar gebleken bij de huidige doelgroep, waardoor er een gepaarde

t-toets voor alle denkfouten uitgevoerd kan worden. De resultaten hiervan staan in Tabel 3. Alle vier de denkfouten (egocentrisme, anderen de schuld geven, goedpraten/verkeerd benoemen en uitgaan van het ergste) worden na de plaatsing significant minder gemaakt door de 35 leerlingen. Als de leerling met de extreem lage waarde bij de nameting op de denkfout ‘uitgaan van het ergste’ niet wordt meegenomen in de *t*-toets, blijven de gevonden significante verschillen bestaan. De gevonden effectgroottes wijzen op een klein tot middelmatig effect.

Tabel 3. Denkfouten: gemiddelden (SE) bij aanvang en na de plaatsing, $N = 35$.

Variabele	<i>M</i> (SE) bij aanvang	<i>M</i> (SE) na plaatsing	<i>T</i> (df)	<i>r</i>
Egocentrisme	4.44 (0.14)	4.78 (0.11)	-2.881** (34)	-.22
Schuld bij anderen leggen	4.30 (0.14)	4.62 (0.14)	-3.279*** (34)	-.19
Goedpraten/verkeerd benoemen	4.56 (0.12)	4.77 (0.13)	-2.167* (34)	-.14
Uitgaan van het ergste	4.32 (0.11)	4.69 (0.11)	-3.803*** (34)	-.28

* Significant bij $p < .05$

** Significant bij $p < .01$

*** Significant bij $p < .005$

De *t*-toets voor onafhankelijke groepen laat zien dat er tijdens de voormeting verschillen zijn tussen jongens en meisjes wat betreft het risico op hyperactiviteit/aandachttekort, $t(35) = -3.069$, $p < .005$, $r = .46$. Bij de nameting zijn deze verschillen verdwenen. Ook voor de abnormale responschaal van de HID zijn er verschillen tussen jongens en meisjes bij de voormeting, $t(34) = 2.820$, $p < .01$, $r = .44$. Deze verschillen zijn verdwenen bij de nameting. De gemiddelden en standaardfouten voor de groepen staan in Tabel 4. Opvallend is de hoge score op de abnormale responschaal bij de jongens. Hier wordt later op teruggekomen. Deze gevonden effectgroottes wijzen op een middelmatig tot groot effect.

Tabel 4. Gemiddelden en standaardfouten voor jongens en meisjes

	<i>M (SE) jongens</i>	<i>N jongens</i>	<i>M (SE) meisjes</i>	<i>N meisjes</i>
Hyperactiviteit/aandachttekort (voormeting SDQ)	7.57 (0.46)	23	10.00 (0.69)	14
Hyperactiviteit/aandachttekort (nameting SDQ)	8.00 (0.34)	23	10.29 (0.80)	14
Abnormale respons (voormeting HID)	4.13 (0.19)	23	3.27 (0.22)	13
Abnormale respons (nameting HID)	4.01 (0.21)	22	3.45 (0.18)	14

Om te onderzoeken of er verschillen bestaan tussen de verschillende Reboundlocaties is gebruik gemaakt van een ANOVA. Allereerst moet opgemerkt worden dat de groepen niet gelijk verdeeld zijn: vanuit de locatie ‘compact’ zit geen enkele leerling in de steekproef, de locatie ‘centrum’ wordt vertegenwoordigd door 21 leerlingen, de locatie ‘Rijswijk’ door 4 leerlingen en de locatie ‘zuidwest’ door 7 leerlingen. Dit maakt vergelijken moeilijk vanwege de power en de resultaten zullen dan ook met de nodige voorzichtigheid bekeken moeten worden. Er blijken geen significante verschillen te bestaan tussen de leerlingen van de verschillende Reboundlocaties bij aanvang van de plaatsing en na de plaatsing. De resultaten van de ANOVA staan in Tabel 5.

Tabel 5. Resultaten ANOVA, verschillen tussen Reboundlocaties.

Variabele	df_{tussen}	df_{binnen}	F	$Sign.$
<i>Voormeting</i>				
Hyperactiviteit/aandachttekort	2	29	1.418	.258
Egocentrisme	2	28	2.972	.068
Anderen de schuld geven	2	28	0.963	.394
Goedpraten/verkeerd benoemen	2	28	0.480	.624
Uitgaan van het ergste	2	28	1.193	.318
<i>Nameting</i>				
Hyperactiviteit/aandachttekort	2	29	3.036	.063
Egocentrisme	2	28	0.097	.908
Anderen de schuld geven	2	28	0.385	.684
Goedpraten/verkeerd benoemen	2	28	0.426	.657
Uitgaan van het ergste	2	28	0.152	.860

Discussie

Het huidige onderzoek is uitgevoerd als pilotstudie in Den Haag om de effectiviteit van de Rebounds te onderzoeken, om te onderzoeken of de voorgestelde bezuinigingen terecht zijn. Hiervoor is gebruik gemaakt van de hoofdvraag “*Zijn er individuele leerlingfactoren die veranderen tijdens plaatsing in een Rebound in Den Haag?*” en een tweetal subvragen waarbij ook gekeken is naar verschillen tussen jongens en meisjes en tussen verschillende Reboundlocaties.

De eerste subvraag “*Is het risico op psychosociale problemen bij de leerlingen veranderd na plaatsing in een Rebound?*” blijkt niet te beantwoorden met het gebruikte meetinstrument. De vragenlijst van de SDQ die gebaseerd is op zelfrapportage van de jongeren was in het huidige onderzoek niet betrouwbaar. Cronbach’s alpha varieerde van $\alpha = .02$ tot $\alpha = .38$ voor de schalen problemen met leeftijdsgenoten, de impactschaal, emotionele problemen, totale probleemscore en gedragsproblemen. Als de waarde van Cronbach’s alpha

$\alpha = .70$ of hoger is, wordt een schaal in het wetenschappelijk onderzoek pas als intern consistent en betrouwbaar gezien. De lage waarden van Cronbach's alpha zijn opvallend, omdat de vragenlijst voor de jongeren in meerdere onderzoeken wel betrouwbaar is gebleken (Goodman et al., 1998; Goodman et al., 2000; Goodman, 2001; Van Widenfelt et al., 2003). In deze onderzoeken is zowel een klinische populatie als een algemene populatie onderzocht. In het huidige onderzoek zou er gesproken kunnen worden van een klinische populatie, omdat probleemgedrag van leerlingen de aanleiding is om ze in een Rebound te plaatsen. Maar de eerder gevonden betrouwbaarheid bij een klinische populatie blijkt in het huidige onderzoek dus niet op te gaan. De analyses in het huidige onderzoek zijn uitgevoerd over slechts 37 leerlingen, wat een relatief kleine steekproef is gezien het grote aantal (4500) leerlingen dat jaarlijks in een Rebound wordt geplaatst (Van Yperen, 2009). Het is daarom aan te raden om de bruikbaarheid van de zelfrapportagelijst van de SDQ bij Reboundleerlingen in heel Nederland goed te onderzoeken in een grootschalige studie. Het is ook mogelijk dat de leerlingen de vragenlijsten niet waarheidsgetrouw hebben ingevuld en willekeurig kruisjes hebben gezet bij de antwoordmogelijkheden. De SDQ heeft geen schaal die dit soort abnormale respons waarneemt, maar de HID-vragenlijst wel.

In het huidige onderzoek hebben maar liefst 14 leerlingen bij de voormeting en 16 leerlingen bij de nameting een score van 4 of hoger op de abnormale responschaal. De handleiding geeft aan dat de scores op de schalen met denkfouten dan voorzichtig geïnterpreteerd moeten worden (Brugman et al., 2011). Van der Velden (2010) concludeert echter uit onderzoek dat de abnormale responschaal in Nederland iets anders lijkt te meten en geen verdachte antwoordpatronen herkent. Volgens Van der Velden heeft het geen zin om personen met een hoge score op de abnormale responschaal te verwijderen uit de steekproef. Er zou volgens haar eerst uitgezocht moeten worden wat de abnormale responschaal meet in

Nederland. In het huidige onderzoek zijn er dan ook geen leerlingen verwijderd vanwege hoge scores op de abnormale responschaal.

De SDQ-schalen die hyperactiviteit/aandachttekort en pro sociaal gedrag meten zijn wel betrouwbaar gebleken, met Cronbach's alpha van respectievelijk $\alpha = .86$ en $\alpha = .70$. Er bleek geen verschil te zijn in hyperactiviteit/aandachttekort bij aanvang en na de plaatsing. Dit is enerzijds logisch, want een Reboundplaatsing is er ook niet op gericht om deze problemen te verhelpen. Anderzijds zou een Reboundplaatsing er wel toe kunnen bijdragen dat een leerling minder last ervaart van zijn/haar hyperactiviteit/aandachttekort, bijvoorbeeld door het leren structureren van het (huis)werk. Dat laatste lijkt echter niet het geval te zijn. Tussen jongens en meisjes bestaan er wel verschillen in hyperactiviteit/aandachttekort, de meisjes geven meer problemen aan bij aanvang van de plaatsing, maar na afloop van de plaatsing is dit verschil verdwenen en ervaren jongens en meisjes evenveel problemen in hyperactiviteit/aandachttekort. Het gevonden verschil bij aanvang van de plaatsing zou aan toeval te wijten kunnen zijn, maar het is logischer te veronderstellen dat meisjes meer profiteren van de hulp tijdens de plaatsing dan jongens, als het gaat om problemen met hyperactiviteit/aandachttekort.

De tweede subvraag "*Zijn de denkfouten van de leerlingen veranderd na plaatsing in een Rebound?*" kan positief beantwoord worden. De denkfouten van de leerlingen zijn verminderd aan het einde van de plaatsing, waarbij er geen verschillen tussen jongens en meisjes zijn. De leerlingen maken de denkfouten 'egocentrisme', 'schuld bij anderen leggen', 'goedpraten/verkeerd benoemen' en 'uitgaan van het ergste' minder. Dit komt overeen met de verwachtingen voorafgaand aan het onderzoek, die gebaseerd waren op eerder onderzoek van Leeman en collega's in Amerika (1993) en Nas en collega's in Nederland (2005). De resultaten zullen echter wel met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden: de denkfouten bij de leerlingen op de Rebounds zijn verminderd, maar er was geen

controlegroep. Hierdoor kan er niet gezegd worden of de denkfouten zijn afgenomen door de inzet van het EQUIP-programma of dat de afname een andere oorzaak heeft. Eerder onderzoek van Nas en collega's (2008) laat ook de invloed van het sociaal wenselijk invullen van de vragenlijst zien, zij vergeleken meerdere steekproeven uit verschillende onderzoeken. Drie van de vier onderzoeken waarbij ook naar sociale wenselijkheid werd gekeken, lieten een negatieve correlatie zien tussen de sociale wenselijkheid en de scores op de HID met effecten van $r = -.20$ tot $r = -.49$. Het sociaal wenselijk invullen van de HID door de leerlingen van de Rebounds kan een verklaring zijn voor het gevonden verschil tussen de voor- en de nameting, maar is in deze pilotstudie niet onderzocht.

Een ander punt van aandacht is de waarde van de gevonden verschillen. De verschillen tussen de voor- en de nameting zijn significant, maar de gemiddelden zijn voor alle denkfouten maar 0.20-0.30 verschoven. De leerlingen hebben op de voormeting een gemiddelde tussen de 4.30 en 4.56 bij alle denkfouten, terwijl zij op de nameting een gemiddelde tussen de 4.62 en 4.78 hebben. Op de zes-punt Likertschaal waarop gemeten wordt betekent dit dat de leerlingen bij de nameting iets vaker "oneens" of "erg oneens" hebben geantwoord. Het getal '1' staat op de zes-punts Likertschaal voor "erg mee eens", '2' voor "mee eens", '3' voor "beetje mee eens", '4' voor "beetje oneens", '5' voor "oneens" en '6' voor "erg oneens". De leerlingen zitten dus aan het eind van hun plaatsing nog steeds aan de 'oneens' kant, hoewel zij wel iets overtuigender lijken te zijn van hun mening.

Een groot nadeel van een pilotstudie is dat deze kleinschalig is. In een grootschalige vervolgstudie zou gekeken kunnen worden naar de duur van de plaatsing in de Rebound. In de huidige pilotstudie is de lengte van de plaatsing niet meegenomen als factor. Hoe lang verblijft een leerling in werkelijkheid in de Rebound en heeft deze leerling met die verblijfsduur, baat bij de plaatsing (gehad)? Een andere onderzoeksvraag zou kunnen zijn: hoe lang moet EQUIP in een Rebound minimaal ingezet worden om een positief effect te hebben?

Ook de betrouwbaarheid van de SDQ bij leerlingen van Rebounds zou onderzocht kunnen worden in een grootschalige studie, evenals het sociaal wenselijk invullen van de HID. Tot slot is het zeer interessant om het effect van EQUIP in Rebounds te onderzoeken, met behulp van een experimentele groep en een controlegroep, zodat waargenomen effecten met meer zekerheid aan EQUIP kunnen worden toegeschreven.

Voor de overheid en de Nederlandse burger is de belangrijkste conclusie van dit onderzoek dat de Reboundvoorzieningen wel degelijk effectief lijken te zijn, omdat de leerlingen die geplaatst worden na afloop minder denkfouten laten zien die vaak voorkomen bij jongeren met antisociaal en/of delinquent gedrag. De overheid zou er verstandig aan doen de voorgestelde bezuinigingen in het onderwijs van Van Bijsterveldt-Vliegenthart (2011) nog eens goed te bestuderen, of ten minste de effectiviteit van de Reboundvoorzieningen in een grootschalige studie te laten onderzoeken. De hoofdvraag van deze pilotstudie *“Zijn er individuele leerlingfactoren die veranderen tijdens plaatsing in een Rebound in Den Haag?”* is immers positief te beantwoorden en de resultaten zijn veelbelovend. Vervolgonderzoek is zeker nodig, maar plaatsing in een Rebound draagt bij aan het verminderen van denkfouten van leerlingen met probleemgedrag.

Literatuur

- Brugman, D., Nas, C. N., Van der Velden, F., Barriga, A. Q., Gibbs, J. C., Potter, G. B., & Liao, A. K. (2011). *Hoe ik denk vragenlijst (HID): Handleiding*. Amsterdam: Boom Test Uitgevers.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). *Begrippen*. Verkregen op 6 mei 2011 van <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/begrippen/default.htm>
- Crick, N. R., & Dogde, K. A. (1994). A Review and Reformulation of Social Information-Processing Mechanisms in Children's Social Adjustment. *Psychological Bulletin*, 115 (1), 74-101.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (1997). Reactive and Proactive Aggression in School Children and Psychiatrically Impaired Chronically Assaultive Youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106 (1), 37-51.
- Equip Nederland (2011a). *Denkfouten en probleemnamen*. Verkregen op 14 maart 2011 van http://www.equipnederland.com/het_equip_programma_programmabeschrijving.htm
- Equip Nederland (2011b). *Het Equip Programma*. Verkregen op 14 maart 2011 van http://www.equipnederland.com/het_equip_programma.htm
- Equip Nederland (2011c). *Theoretisch kader*. Verkregen op 14 maart 2011 van http://www.equipnederland.com/het_equip_programma_theoretisch_kader.htm
- Gibbs, J. C. (2003). *Moral Development and Reality: Beyond the Theories of Kohlberg and Hoffman*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Gibbs, J. C., Barriga, A. Q., & Potter, G. B. (2001). *How I Think: (HIT) Questionnaire*. Champaign, IL: Research Press.
- Goodman, R. (2001). Psychometric Properties of the Strengths and Difficulties Questionnaire. *Journal of the American Academy for Child and Adolescent Psychiatry*, 40 (11), 1337-1345.

- Goodman, R., Meltzer, H., & Bailey, V. (1998). The strengths and difficulties questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 7, 125-130.
- Goodman, R., Renfrew, D., & Mullick, M. (2000). Predicting type of psychiatric disorder from Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) scores in child mental health clinics in London and Dhaka. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 9, 129-134.
- Handwerk, M. L., Field, C. E., & Friman, P. C. (2000). The Iatrogenic Effects of Group Intervention for Antisocial Youth: Premature Extrapolations? *Journal of Behavioral Education*, 10 (4), 223-238.
- Holter, N., & Bruinsma, W. (2010). *Wat werkt bij het voorkomen van voortijdig schoolverlaten?* [Utrecht, Nederland: Nederlands Jeugd Instituut]. Verkregen op 16 februari 2011 van http://www.nji.nl/DossierDownloads/WATWERKT_VOOR_TIJDIGSCHOOVERLATEN.PDF
- Inspectietoezicht (2008). *De kwaliteit van reboundvoorzieningen in het voortgezet onderwijs: Bevindingen uit het inspectietoezicht in 2007*. Utrecht, Nederland: Inspectie van het onderwijs.
- Kapp, S. A. (2000). Positive Peer Culture: The viewpoint of former clients. *Journal of Child and Adolescent Group Therapy*, 10 (4), 175-189).
- Leeman, L. W., Gibbs, J. C., & Fuller, D. (1993). Evaluation of a Multi-Component Group Treatment Program for Juvenile Delinquents. *Aggressive Behavior*, 19, 281-292.
- Menard, S., & Huizinga, D. (1994). Changes in conventional attitudes and delinquent behavior in adolescence. *Youth and Society*, 26 (1), 23-53.
- Nas, C. N., Brugman, D., & Koops, W. (2005). Effects of the EQUIP programme on the moral judgement, cognitive distortions, and social skills of juvenile delinquents. *Psychology, Crime & Law*, 11 (4), 421-434.

- Nas, C. N., Brugman, D., & Koops, W. (2008). Measuring Self-Serving Cognitive Distortions with the “How I Think” Questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment, 24* (3), 181-189.
- Samenwerkingsverband Zuid-Holland West (2011). *Programmabeschrijving Rebound*. Verkregen op 16 februari 2011 van <http://www.swvzhw.nl/index.php?s=9&c=113>
- Van Bijsterveldt-Vliegenthart, M. (2011). *Beleidsbrief “naar Passend onderwijs” 31 januari 2011; Bijlage 2: Invulling taakstelling passend onderwijs*. Verkregen op 9 februari 2011 van <http://www.passendonderwijs.nl/5/57/beleidslijnen-passend-onderwijs-naar-de-tweede-kamer.html>
- Van der Velden, F. (2010). EQUIPPing High School Students: Effects of a universal prevention program on antisocial behavior. Enschede, Nederland: Ipskamp Drukkers.
- Van Widenfelt, B. M., Goedhart, A. W., Treffers, P. D. A., & Goodman, R. (2003). Dutch Version of the Strength and Difficulties Questionnaire (SDQ). *European Child and Adolescent Psychiatry, 12*, 281-289.
- Van Yperen, T. (2009). Betere ketens. In D. Graas, T. Liefwaard, C. Schuengel, W. Slot, & H. Stegge (Eds.), *De Wet op de Jeugdzorg in de dagelijkse praktijk* (p. 89-108). Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.
- Zijlstra, H. (2011). *Wetsvoorstel wijziging van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoeken Wet verhoging collegegeld langstudeerders 1 februari 2011*. Verkregen op 16 februari 2011 van <http://www.rijksoverheid.nl/zoeken?search-keyword =onderwijsbegroting>